

Cristinel Sava

**O NOUĂ VERSIUNE
A CELOR DOUĂSPREZECE VISE
ÎN TÂLCUIREA LUI MAMER**

Dată fiind importanța cărților, manuscrise sau tipărituri, în vechea cultură românească, nu este surprinzător faptul că posesorii lor însemnau pe ele evenimente importante din viața lor (date cu însemnătate personală, cum ar fi data nașterii/morții unor membri ai familiei, data căsătoriei etc., sau date ale unor evenimente importante: cutremure, anomalii climatice etc.). Uneori însă, pe astfel de suporturi își puteau face loc și texte de o altă factură (cărți populare, predici, rugăciuni etc.), fie pe cele câteva file albe adăugate la începutul sau la finalul manuscrisului ori tipăriturii¹, fie pe spațiul alb din interiorul cărții sau pe marginile acesteia². Bineînțeles, în astfel de cazuri, textele nu sunt transcrise întotdeauna de copişti cu experiență și sunt copiate pentru uzul personal³.

Cercetând o astfel de tipăritură în cadrul proiectului *Corpusul de însemnări de pe cartea veche românească din colecțiile Bibliotecii Academiei Române*, am descoperit o copie a *Celor douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*. Textul este incomplet, lipsind file atât de la începutul lui, cât și de la sfârșit, însă cele patru file păstrate oferă suficient material pentru a ajunge la concluzia că avem de-a face cu o versiune nouă în raport cu cele existente până în prezent, versiune care completează stema actuală a versiunilor acestei cărți populare.

¹ Cristina-Ioana Dima, *Cărți populare pe filele vechilor tipărituri românești din secolul al XVII-lea*, în „Limba română”, LXIV, 2015, nr. 4, p. 535–558; Cristinel Sava, *Considerații filologice și lingvistice privind o cazanie manuscrisă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în „Limba română”, LXVII, 2018, nr. 1, p. 73–89.

² În această situație se află chiar una din versiunile textului de față, copiată pe marginile și pe spațiul alb dintr-o psaltire slavonă manuscrisă aflată la Biblioteca Széchényi din Budapesta, pe filele 70^v, 71^t, 72^f–75^t, 76^t, 77^f–85^f, 86^f, 87^f și 88^f (Gh. Chivu, *O versiune bănățeană a Visurilor lui Mamer*, în „Limba română”, XLVI, 1997, nr. 1–3, p. 47–54; vezi și idem, *Un manuscris cu o slovă necunoscută în scrierea chirilică românească: ѣ*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXIX, 1978, nr. 4, p. 399–409).

³ De exemplu, cazania funebră descoperită pe un exemplar din *Strastnicul* tipărit în 1753 a fost copiată de proprietarul tipăriturii, Anania Meciu, cu ocazia instalării sale ca paroh în Binifalva/Benifalva (Benesat, j. Sălaj) pentru a-i servi, probabil, la slujbele de înmormântare din noua parohie (Cristinel Sava, *Considerații filologice*, p. 82–83).

LR, LXVII, nr. 3–4, p. 341–367, București, 2018

STADIUL ACTUAL AL CERCETĂRILOR

Cartea populară intitulată convențional *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*⁴ a cunoscut o răspândire însemnată în spațiul lingvistic slav, fiind conservată în numeroase manuscrise⁵. O dovadă a răspândirii întinse a acestui text poate fi considerat faptul că, la răscolnicii ruși, *Cele douăsprezece vise* au tot fost copiate și citite până în zilele noastre⁶ sau că pe teritoriul sârb s-a păstrat și o variantă versificată a acestui text⁷.

Dosarul românesc al acestei cărți populare a fost detaliat în ediția publicată în 2003 de Alexandru Mareș, care a discutat de asemenea aspectele privind circulația ei în limba slavonă și sursele îndepărtate ale scrierii. La zece ani distanță, B. Lurie a publicat un studiu în care lămurește probleme care rămăseseră nesoluționate (cum ar fi originea numelui Mamer) și identifică mai precis sursele primare (vezi studiul citat la nota 5), de aceea considerăm că o prezentare scurtă a acestor aspecte este utilă.

Al. Mareș ajunge la concluzia că prototipul îndepărtat al textului a putut lua naștere în cercurile budiste indiene, motivul viselor fiindu-le cunoscut și persanilor,

⁴ Ion Gheție și Alexandru Mareș (coord.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. VIII: *Cărți populare de prevestire: Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer. Învățătură despre vremea de apoi a prorocului Isaia*. Studii monografice, ediție și glosar de Alexandru Mareș, București, 2003, p. 18 (de aici încolo va fi citat ca Mareș, CPP). Până la ediția datorată lui Alexandru Mareș, în literatura de specialitate românească textul era cunoscut sub titlul *Cele douăsprezece vise ale lui Mamer*. După cum arată Al. Mareș, acest titlu este nemotivat în limba română, deoarece versiunile românești continuă o singură redacție slavonă, redacția A, cea mai veche, cuprinzând manuscrise rusești și câteva manuscrise sârbești și mediobulgare; în manuscrisele care fac parte din această redacție, visele îi aparțin împăratului Șahaișa (numit în diferitele versiuni și Sahanči, Șahai, Șaik, Șa[i]kiș ori Șihaiși), căruia îi sunt interpretate de înțeleptul Mamer. Titlul ar fi avut justificare dacă redacțiile românești ar fi continuat cealaltă redacție slavonă, redacția B, mai nouă (sec. al XVII-lea), care a circulat doar în spațiul rus, în care împăratul este cel care poartă numele Mamer, iar înțeleptul, pe acela de Șahovišt (*ibidem*, p. 16–18).

⁵ *Ibidem*, p. 16; cf. descrierea redacțiilor manuscriselor slavone, în *ibidem*, p. 16–24, 34–42. La aceste manuscrise, se mai adaugă unele pe care Alexandru Mareș nu le-a avut la dispoziție, enumerate în B. Lourié, *The Slavonic Apocalypse The Twelve Dreams of Shahaisha: An Iranian Syriac Reworking of a Second Temple Jewish Legend on Jambres*, în *Commentationes iranicae Vladimiro f. Aaron Livschits nonagenario donum natalicium*. Ediderunt Sergius Tokhtasev et Paulus Luria, Sankt-Petersburg, 2013, p. 483, nota 15, și *Addenda*, p. 507. La data publicării studiului său, cel mai vechi manuscris cunoscut lui Al. Mareș a fost cel publicat de A. N. Veselovski în 1879, datând din cca 1470. B. Lurie menționează însă un manuscris cu aproape un secol mai vechi, din 1380, aflat în arhivele mănăstirii Savin (B. Lourié, *The Slavonic Apocalypse*, p. 483, nota 15); pentru descrierea acestuia, vezi Богдановић Д., А. Милтенова, *Апокрифният сборник от манастира Савина, XIV в., в сравнение с други подобни южнославянски ръкописи*, în „Археографски прилози”, 9, 1987, p. 7–30.

⁶ B. Lourié, *The Slavonic Apocalypse*, p. 481, nota 3.

⁷ Această versiune a fost publicată într-o traducere în limba engleză, sub titlul *The Message of King Sakis and the Legend of the Twelve Dreams He Had in One Night in The Horse Has Six Legs. An Anthology of Serbian Poetry*. Ediție, traducere și introducere de Charles Simic, Minneapolis, 1992, p. 7–8.

care au fost probabil creatorii scrierii. Constituirea scrierii a avut loc în perioada regilor sasanizi sau la scurt timp după, când titulatura Șahanșah încă era în circulație. Rămâne enigmatic numele Mamer, pentru care autorul consideră că nu au existat explicații convingătoare⁸.

În studiul său, B. Lurie confirmă existența unui prototip îndepărtat indian (budist sau jainist) – care a furnizat cadrul general și conținutul a două dintre vise – derivat din legenda budistă *Mahāsupina-Jātaka* sau alte legende privind visele pe care le-a avut regele Pasenajit. Aceste surse îndepărtate au fost îmbinate în cercurile creștine siriace din Iran cu o legendă iudaică despre Iane și Iambre (aparent, doi din înțelepții vrăjitori care au imitat minunile făcute de Moise în fața faraonului egiptean⁹). Legenda aceasta aparține perioadei celui de-al doilea templu și a circulat în limba aramaică, unde numele lui Iambre este scris *mmr'*, vocalizat ca Mamer, posibil *Mamerā. Astfel, la fel ca în textul *Celor douăsprezece vise*, împăratul este anonim, fiind desemnat doar prin funcția pe care o ocupă (faraon, în legenda iudaică, împărat [Șahanșah], în textul *Celor douăsprezece vise*), în timp ce înțeleptul poartă numele, care s-a păstrat aproape neschimbat, Mamer. Ulterior, titulatura împăratului a ajuns să fie considerată nume propriu și, în urma modificărilor, a ajuns în forma existentă în manuscrisele slavone – Șahaișa¹⁰. Reunind toate aceste surse îndepărtate, arhetipul siriac a fost constituit în cadrul curentului care a generat bogata literatură apocaliptică în limba siriacă provocată de cucerirea arabă din sec. al VII-lea, iar acest arhetip a pătruns în literatura slavonă printr-o traducere directă din siriacă în bulgară¹¹.

Dacă studiul lui B. Lurie stabilește modul de constituire a acestei cărți populare și parcursul ei până în literatura slavonă, de unde a pătruns mai apoi și în literatura veche românească, el conține erori tocmai în dreptul situației textului în cultura slavonă, iar aceste erori sunt cauzate fie de o lectură greșită a surselor bibliografice românești la care a avut acces autorul, fie de greșeli prezente în înseși respectivele surse.

Atât Al. Mareș, cât și B. Lurie sunt de acord că traducerea acestei scrieri în slavonă a fost realizată de slavii sudici¹². Însă Lurie susține că și redacția B, mai

⁸ Mareș, CPP, p. 28–29.

⁹ Vezi *Exodul* VII, 11; în textul biblic al *Vechiului Testament* nu le sunt menționate numele, dar acestea sunt citate de apostolul Pavel în *2 Timotei* III, 8 și mai apar de asemenea într-un targum iudaic la *Exodul* I, 15, în care aceștia doi sunt identificați cu cei care, pe baza interpretării unui vis, îi prezic faraonului sfârșitul domniei.

¹⁰ Mareș, CPP, p. 31–32; B. Lourié, *The Slavonic Apocalypse*, p. 492–493.

¹¹ B. Lourié, *The Slavonic Apocalypse*, p. 491–496.

¹² Mareș, CPP, p. 30–34; B. Lourié, *The Slavonic Apocalypse*, p. 482–485. Al. Mareș nu este totuși convins de ipoteza traducerii scrierii în Bulgaria, însă faptul că, în cel mai vechi manuscris sârb cunoscut până în prezent (datând din 1380), *Cele douăsprezece vise* apar alături de alte două texte (așa-numita recenzie Eleutherius a textului *Celor douăsprezece vineri* și scrierea slavonă *A□iqar*) care fac parte dintr-o colecție apocrifă datând din cea mai timpurie perioadă a literaturii bulgare și despre care Lurie afirmă că sunt traduse tot direct din siriacă constituie un argument important în sprijinul acestei ipoteze.

nouă (vezi nota 4), cu toate că a circulat doar în spațiul rus, are tot origine sud-slavică. Iar în sprijinul acestei ipoteze aduce un singur argument: faptul că această redacție a fost conservată și în manuscrise românești. După cum a demonstrat Al. Mareș în studiul său, manuscrisele românești nu conservă decât versiuni aparținând redacției slavone A. Lurie a fost indus în eroare atât de titlul dat acestei scrieri de diverși cercetători¹³, cât și de înțelegerea greșită a textului românesc din sursele bibliografice pe care le-a avut la dispoziție¹⁴. De altfel, trebuie să semnalăm aici și includerea greșită de către M. Anghelescu în rândul manuscriselor care poartă titlul *Cele 12 vise ale lui Mamer* a celor două manuscrise descrise de N. Drăganu, în al căror titlu visele îi sunt de fapt atribuite împăratului¹⁵. Prin urmare, considerăm că, sprijinindu-se doar pe argumentul conservării redacției slavone B în traduceri românești, Lurie ajunge la concluzii posibil greșite în ce privește originea acestei redacții pe teritoriul slav, combătând doar pe această bază opiniile altor cercetători; este nevoie și de alte argumente care să susțină ipoteza lui Lurie, așa că acest aspect rămâne nesoluționat din punctul nostru de vedere.

Revenind pe teritoriul românesc, acest text a fost difuzat în relativ numeroase copii, mai ales dacă ținem seama de faptul că la manuscrisele conservate se adaugă și cele care s-au pierdut, versiuni intermediare sau nu¹⁶.

Până acum s-au descoperit treisprezece copii existente, aproape fiecare ilustrând o versiune diferită rezultată în urma prelucrării și a contaminării cu altă versiune, uneori dintr-o familie sau redacție diferită. Alexandru Mareș, în minuțiosul său studiu monografic dedicat acestui text, a împărțit manuscrisele românești în trei redacții. Prima redacție (A), numită Sahanci-Împărat, după varianta numelui pe care îl poartă împăratul în text, cuprinde zece manuscrise împărțite în două familii, fiecare familie fiind compusă din câte cinci manuscrise¹⁷. Din familia A fac parte următoarele manuscrise (în paranteză vom nota sigla pe care o poartă manuscrisul în studiul lui Alexandru Mareș): CRV 31/43 BAR Cluj, din anul 1636 (S); ms. rom. 5054 BAR, copiat aproximativ pe la mijlocul sec. al XVIII-lea (Pa); ms. rom. 5321 BAR, din anul 1796 (M); ms. rom. 5208 BAR, scris în anul 1799 (A); și ms. rom. 5319 BAR,

¹³ Lurie (p. 483) îi amintește în acest sens pe Cipariu (T. Cipariu, *Principia de limba si de scriptura*, Blaj, 1866, p. 114) și pe Mircea Anghelescu (M. Anghelescu, *Literatura română și Orientul (secolele XVII-XIX)*, București, 1975, p. 46); pentru alți cercetători care i-au atribuit în mod greșit, în titlul textului, visele lui Mamer, vezi Mareș, CPP, p. 17, nota 9.

¹⁴ Citându-l pe același M. Anghelescu, Lurie consemnează în rândul manuscriselor care ar conserva titlul *Cele douăsprezece vise ale lui Mamer* și ms. 4390 BCU Cluj, al cărui titlu este însă *Cuvânt de învățătură pentru 12 vise ce-au visat un domn, anume Sahanciu, întru carele să dizleagă cum va fi la vreama dă apoi*, după cum menționează însuși M. Anghelescu în studiul citat (p. 46; vezi și Mareș, CPP, p. 49–50).

¹⁵ M. Anghelescu, *Literatura română și Orientul*, p. 46; cf., pentru titlul corect, Mareș, CPP, p. 98–101.

¹⁶ Este cert că în ms. rom. 469 BAR a mai existat o versiune identică cu cea din ms. rom. 5054 BAR, dar, aflându-se pe ultimele file ale manuscrisului, s-a pierdut odată cu dispariția acestora (Mareș, CPP, p. 81–82).

¹⁷ Pentru descrierea manuscriselor redacției românești A, vezi *ibidem*, p. 42–61.

copiat după ms. rom. 5321 BAR în circa 1820 (B). Familia B cuprinde manuscrisele: ms. 100 BAR Cluj, din 1679 (P); un manuscris care face parte din colecția bisericii ortodoxe române din Körösszakal-Săcal (Ungaria), copiat anterior anului 1737 (K)¹⁸; ms. 4390 BCU Cluj, din 1761–1762 (I); un manuscris din colecția lui Matei Voileanu senior, copiat în 1787 (G); și ms. rom. 3170 BAR, din anul 1789 (P-C)¹⁹. A doua redacție (B), redacția Șaic-Împărat, cuprinde doar două manuscrise: ms. 6 de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj, copiat în intervalul 1643–1654 (D₁), și ms. 34 de la același Institut, copiat în anul 1754 (D₂)²⁰. Iar a treia redacție (C), intitulată Șahiș-Împărat, cuprinde un singur manuscris, quart slav 75, aparținând Bibliotecii Széchényi din Budapesta și copiat în sec. al XVII-lea, între cel de-al doilea sfert al acestui secol și sfârșitul lui (Sz)²¹.

Cele mai vechi manuscrise (S și P) ale redacției A, Sahanci-Împărat, cea mai răspândită, provin din sud-vestul Transilvaniei (jud. Sibiu și, respectiv, nordul județelor Alba și Sibiu²²) și fiecare reprezintă una din cele două familii în care se împarte această redacție. Cristina-Ioana Dima a întocmit o hartă a difuzării acestui text²³, iar pe această hartă se poate observa foarte clar cum, pornind din sudul Transilvaniei, familia A a redacției Sahanci-Împărat se circumscrie zonei estice și sud-estice a teritoriului dacoromân; dacă ținem seama și de faptul că ms. Pa, copiat în Muntenia, a avut ca model o versiune moldovenească²⁴, constatăm că Moldova este regiunea în care s-a multiplicat familia A. Nu este, prin urmare, surprinzător că și versiunea identificată de noi (pe care o vom sigla Bu în stema de filiație a manuscriselor), aparținând aceleiași familii A, prezintă tot trăsături ale graiului moldovenesc (vezi, mai jos, secțiunile dedicate localizării și filiației manuscriselor).

DESCRIEREA MANUSCRISULUI

Versiunea descoperită de noi se află pe patru file albe atașate la finalul unui *Bucvar* tipărit, probabil, în intervalul 1756–1760, la Iași²⁵. Exemplarul se află în fondul de carte veche al Bibliotecii Academiei Române, sub cota CRV 294 A, și, după cum remarcă și Gabriel Mihăilescu²⁶, nu este menționat în niciun studiu și în nicio bibliografie de carte românească veche. O descriere sumară regăsim în

¹⁸ Cf., pentru datare, Alexandru Mareș, *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer (versiunea Körösszakal-Săcal)*, în „Limba română”, LII, 2003, nr. 4, p. 145.

¹⁹ Mareș, CPP, p. 42–61, 78–79.

²⁰ *Ibidem*, p. 98–101.

²¹ *Ibidem*, p. 116, 119–120; Gh. Chivu, *Un manuscris cu o slovă necunoscută*, p. 400, 407–409.

²² Mareș, CPP, p. 43, 63.

²³ Cristina-Ioana Dima, *Legenda unei hărți*, în „Limba română”, LXI, 2012, nr. 1, p. 10.

²⁴ Mareș, CPP, p. 95.

²⁵ Gabriel Mihăilescu, *Bucvarul mitropolitului Iacov Putneanul*, în „Analele Putnei”, VI, 2010, nr. 2, p. 96.

²⁶ *Loc. cit.*

dreptul lui în catalogul electronic al Bibliotecii Academiei Române²⁷ și în caietul aflat la sala de manuscrise a aceleiași biblioteci. De altfel, a intrat și destul de târziu în posesia Bibliotecii Academiei Române, în anul 1969, conform numărului de înregistrare înscris în josul f. 3^r. Nu sunt consemnate mențiuni privind posesorii anteriori și nici în arhivele de intrări ale bibliotecii nu am reușit să găsim alte informații.

Cartea are o legătură modernă în coperte de mucava, este în format in-8° mic, iar filele au dimensiunile de 16 × 11 cm, cu 19 rânduri pe pagină și o oglindă a textului de 12 × 8 cm. La origine, trebuie să fi avut 56 de file în total, corespunzând la 7 caiete a câte 8 file. În prezent însă, ultima filă, pe care se afla sfârșitul sinaxarului²⁸ (22–31 august), s-a pierdut, astfel că ultima filă conservată poartă numărul 55. Toate filele sunt numerotate, inclusiv cele ale predosloviei (spre deosebire de prima ediție a acestui *Bucvar*, tipărită la Iași în 1755, în care numărătoarea filelor începe odată cu materia propriu-zisă). Pe lângă ultima filă, s-au mai pierdut foaia de titlu și filele 18, 24, 48 și 49. Prima filă a predosloviei, și în același timp prima filă conservată a tipăriturii, este ruptă pe jumătate, în lungul ei. La legarea cărții, filele 33 și 40 au fost legate greșit una în locul celeilalte²⁹.

Pe marginile albe din porțiunea finală, dedicată sinaxarului, proprietarul cărții a notat o serie de date din viața personală (data căsătoriei, a nașterii primului copil, precum și a morții soției, tatălui și fratelui său mai mare); dintre aceste însemnări, cea mai veche este din anul 1762: „Să să știi de cându *am* luat pe soțu meu, Marie, let 7280 <1772>, februarie 14” (f. 50^r); „Să să știi cându au murit soțu meu, Marie, let 7313 <1805>, martu 30” (f. 50^v); „Let 7313 <1805>, martu 30-le, cându o murit Marie, gioi” (f. 51^v)³⁰; „Să să știi când s-au născut Costantin, let 7281 <1773>, 19 april” (f. 52^r); „Să să³¹ știi când au murit nene, let 7270³² <1762>, iulii, dzili 6, sâmbătă” (f. 54^v)³³; „Să să știi cându³⁴ o murit bade Lupu, let 7295 <1787>, avgust 18” (f. 55^v). La acestea se mai adaugă o însemnare de pe f. 52^v, din care însă nu mai este vizibil decât anul (7282 <1774>), deoarece marginea a fost tăiată la una din restaurările cărții. După cum se observă, însemnările nu sunt scrise în ordine cronologică, autorul lor notându-le, cum am spus, pe marginile filelor ocupate de sinaxar, în dreptul lunii corespunzătoare evenimentului, așa cum fac oamenii astăzi însemnări în calendare.

Acest *Bucvar* reprezintă o reeditare amplificată a *Bucvarului* tipărit în 1755 sub patronajul mitropolitului Iacob Putneanul (singurul exemplar cunoscut astăzi al

²⁷ Disponibil la adresa: <http://aleph23.biblicad.ro:8991/F>.

²⁸ Pentru cuprinsul acestui *Bucvar*, vezi Gabriel Mihăilescu, *Bucvarul*, p. 97–98.

²⁹ Cf. pentru descriere și *ibidem*, p. 97.

³⁰ Această însemnare este tăiată.

³¹ Scris: sB sB^s.

³² Anul este scris de două ori, apoi a doua ocazie este tăiată.

³³ Cf. Gabriel Mihăilescu, *Bucvarul*, p. 96, nota 39, unde data este interpretată greșit ca 7 iulie.

³⁴ Slova ¶ este suprascrisă peste slova ŷ (a se vedea fig. 4), însă este în afara oricărui dubiu că ea trebuie să facă parte din cuvântul *cându* (a se vedea fig. 2 și 5, unde autorul scrie: kBⁿd¶).

acestei prime ediții, incomplet, se află tot în depozitele Bibliotecii Academiei Române, sub cota CRV 294). Ulterior, ediția de față a fost retipărită în 1771 la Viena (din ediția vieneză s-au păstrat două exemplare, ambele aflate de asemenea la Biblioteca Academiei Române, sub cota CRV 374, unicat și duplicat 1)³⁵.

Atașate tipăriturii sunt și patru file nenumerate, pe care același autor al însemnărilor a copiat textul *Celor douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*.

³⁵ Gabriel Mihăilescu, *Bucvarul*, p. 96–98; Onisifor Ghibu, neavând la dispoziție exemplarul de față, a considerat ediția de la Viena „o reeditare și o amplificare a Bucvariului de la Iași (1755)” (Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*. I, *Bucoavnele*, București, 1916, p. 32). Pentru Gabriel Mihăilescu, ideea „amplificării” materiei ediției din 1755 în această a doua ediție nu se susține (Gabriel Mihăilescu, *Bucvarul*, p. 96), însă considerăm că, dimpotrivă, există cel puțin două argumente suficient de convingătoare pentru a-i da dreptate lui Onisifor Ghibu. Edițiile a II-a (1756–1760) și a III-a (1771) ale *Bucvarului* se încheie cu două texte care par să nu existe în prima ediție: *Paraclisul Maicii Domnului și Sinaxarul celor 12 luni* (cf. Onisifor Ghibu, *Bucoavnele*, p. 32). Întrucât ultima sau ultimele file ale singurului exemplar conservat din *Bucvarul* din 1755 nu s-au păstrat, Gabriel Mihăilescu susține că aceste două texte ar fi făcut parte și din această primă ediție. O comparație a predosloviilor confirmă însă că a doua ediție este, într-adevăr, amplificată: „[...] am dat în tipariu această cărțuție, începând de la azbuchii, cu toată orânduiala precum să vede, ca să poată după buchi cetii și cu sloguri, întru întărirea cetirii sale. Și după aceaste, rugăciuni de seară și de dimineață și rânduială pentru masă și după masă; așijderea, ceale zece porunci și 7 taini creștinești, 7 daruri ale Duhului Sfânt și altele; și învățatură pentru credința catolicească și ce iaste credința catolicească – care aceastea toate învățându-le copi<i>i de mici, să poată cunoaște ce iaste frica lui Dumnezeu” (*Bucvar*, 1755, CRV 294 BAR, f. [IV^v]); „[...] am dat în tipariu această cărțuție, începând de la azbuchii, cu toată orânduiala precum să vede, ca să poată după buchi cetii și cu sloguri, întru întărirea [ceti]rii sale. Și după aceastea, rugăciuni [de seară și] de dimineață și rân[duială pentru masă] și după masă, / *însă și cinstitul paraclis și sinaxariul*; așijderea, ceale zece porunci și 7 taini creștinești, 7 daruri ale Sfântului Duh și altele; și învățatură pentru credința catolicească și ce iaste credința catolicească – care aceastea toate învățându-le copi<i>i de mici, să poată cunoaște ce iaste frica lui Dumnezeu” (*Bucvar*, 1756–1760, CRV 294 A BAR, f. 3^v–4^r; am marcat cu litere cursive adaosul din ediția a II-a). După cum se poate observa, în a doua ediție, cele două texte suplimentare sunt menționate explicit; în afara cazului în care în prima ediție predoslovia a conținut o omisiune reparată în cea de a doua ediție (lucru improbabil), considerăm că, într-adevăr, reeditarea *Bucvarului* a constat și într-o amplificare.

Un alt argument care s-ar putea aduce în sprijinul acestei opinii ne este oferit de numerotația caietelor. În ambele ediții, fiecare caiet conține în partea de jos a primelor coli o semnătură compusă din slova-cifră corespunzătoare numărului caietului (tipărită cu un corp de literă mai mare) și din slova-cifră corespunzătoare numărului colii (tipărită cu un corp de literă mai mic). Exemplarul ediției a II-a este compus din 7 caiete a câte 4 coli (adică 8 file) fiecare, iar din ultimul caiet lipsește ultima filă, care cuprinde materia *Sinaxarului* pentru perioada 22–31 august. Exemplarul tipărit în 1755 începe numărătoarea caietelor, și totodată a filelor, cu prima pagină a materiei propriu-zise („Buchi, sau slove”), având în total 4 caiete. Aspectul curios este că ultimul caiet conține, potrivit semnăturilor, dar și legăturii, doar 2 coli (4 file). Totuși, deși filele acestui caiet sunt conservate integral, textul nu se termină pe ultima pagină a caietului, ci continuă pe filele care s-au pierdut. Comparând cele două ediții, constatăm că lipsesc două pagini din textul comun (1 filă), după care în ediția a II-a începe *Paraclisul Maicii Domnului*. Aceasta înseamnă că, pentru a nu strica o coală mare, din care ar fi rămas 3 file albe (6 pagini) la finalul tipăriturii, la fiecare exemplar, tipografii au hotărât în schimb să folosească la finalul cărții o jumătate de coală (din care a rezultat caietul de 4 file) și încă un sfert de coală (rezultând un caiet de două file, din care, cel mai probabil, una albă). Acest al doilea argument dă încă o dată credit ideii că reeditarea care s-a făcut în anii 1756–1760 a constat și în adăugarea celor două texte menționate.

Întrucât textului îi lipsește și începutul și sfârșitul, numărul filelor trebuie să fi fost mai mare, cuprinzând o copie integrală a acestei cărți populare. La data intrării în colecțiile Bibliotecii Academiei Române, este posibil ca aceste file să fi fost deja pierdute; oricum, în momentul legării cărții, ele lipseau deja, deoarece filele existente au fost lipite de corpul tipăriturii. Pe baza comparațiilor cu versiunile de care se apropie cel mai mult, estimăm că lipsesc aproximativ 4 file de la începutul textului și 4 file de la finalul lui. Astfel, textul conservat începe cu finalul interpretării celui de-al III-lea vis (*incipit*: „și bărbatul bătrân va lua muiere tânără, și muiere bătrână va lua vonicul tânăr”) și se termină cu fraza introductivă a întrebării pe care i-o adresează Mamer împăratului pentru a afla al IX-lea vis (*desinit*: „Și iar dzisă”).

Filele pe care este copiat textul de față au aceleași dimensiuni ca ale tipăriturii, sunt nenumerotate și au un număr variabil de rânduri: 11 (f. [IV^v]), 12 (f. [II^r], [III^v], [IV^r]), 13 (f. [I^v], [II^v], [III^r]) și 14 (f. [I^r]). Scrisul este citeț, cu caractere cursive.

Cât despre caracterul versiunii de față, nu încapem îndoială că avem de-a face cu o copie, și nu cu o traducere originală. Pe lângă data târzie la care este realizată (vezi, mai jos, secțiunea privind datarea versiunii), sunt prezente și două greșeli tipice de copist: la f. [I^v], copistul anonim repetă sintagma „într-aceie vreme”, fără măcar a sesiza acest fapt și a corecta greșeala prin tăierea textului; pe de altă parte, la f. [III^r], după ce copiază fragmentul „iar ei lege nu o vor ține”, ochii îi fug din nou asupra aceluiași loc copiat anterior și scrie „ce să vor ține”, diferența fiind că, de această dată, observă greșeala făcută și intervine tăind verbul *ține* și copiind corect verbul *prelesti*.

DATAREA VERSIUNII

În ce privește datarea tipăriturii, aceasta nu se poate stabili decât conjectural, termenul *a quo* constituindu-l anul tipăririi primei ediții, 1755, iar termenul *ad quem* fiind reprezentat de anul celei mai vechi dintre însemnările aflate pe filele finale, și anume 1762. Cum însă Iacob Putneanu a părăsit scaunul de mitropolit în anul 1760, iar această a doua ediție a fost probabil tipărită cât el era încă în funcție³⁶, intervalul propus de Gabriel Mihăilescu are toate șansele să corespundă realității.

Și mai conjecturală este datarea celor 4 file manuscrise. Filele respective au fost adăugate tipăriturii ulterior de proprietarul acesteia, dat fiind că hârtia este diferită³⁷. Nu am reușit deocamdată să identificăm filigranul acestui tip de hârtie, așa că pentru o datare aproximativă ne-am adresat însemnărilor făcute de mâna aceluiași copist pe filele tipăriturii (vezi mai sus) pentru a compara scrisul și a

³⁶ Faptul că predoslovia este, cu excepția adaosului pe care l-am menționat mai sus (nota 35), neschimbată în cele două ediții este un argument puternic în acest sens.

³⁷ Singurul filigran găsit pe aceste file, care este și destul de șters, nu corespunde celui care se regăsește pe paginile tipăriturii.

încerca o circumscriere temporală în linii mari a copierii *Celor douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*.

Cel mai important indiciu în acest sens a fost modul în care copistul face slova suprascrisă *n*. După cum se poate observa, în însemnările timpurii (fig. 1, 2 și 3, din anii 1762, 1772, respectiv 1773), copistul necunoscut desenează o formă aproximativă a slovei *n* de care leagă apoi tilda suprascrisă slovei. În însemnările târzii (fig. 4 și 5, din anii 1787, respectiv 1805), tilda dispăre, rămânând doar slova suprascrisă. În paginile pe care se află textul *Celor douăsprezece vise* ne întâmpină numai a doua manieră de a desena slova *n* suprascrisă (vezi, spre exemplificare, cuvântul *când* de pe primul rând al f. [I^v] [fig. 6]; de altfel, modul în care este scris întregul cuvânt este identic cu cel din însemnarea de la f. 55^v [fig. 4], care datează din anul 1787, singura diferență constând în păstrarea vocalei *u* la finalul cuvântului, caz care ne întâmpină totuși și în cadrul textului nostru). Alte slove identic reproduse în însemnările târzii și în textul *Celor douăsprezece vise* sunt: *ç* (însemnarea din 1787 [fig. 4] și rândurile 8 și 9 de pe f. [I^v] [fig. 6] sau ultimul rând de pe f. [III^v] [fig. 7]), *w* (însemnările din anii 1787 [fig. 4] și 1805 [fig. 5] și ultimul rând de pe f. [III^v] [fig. 7], în comparație cu aceeași slovă așa cum apare în însemnările din anii 1762 [fig. 1], 1772 [fig. 2] și 1773 [fig. 3]), *c* (însemnarea din anul 1805 [fig. 5] și rândul 6 de pe f. [I^v] [fig. 6], în comparație cu aceeași slovă așa cum apare în însemnarea din anul 1772 [fig. 2]).

Desigur, toate acestea ar putea fi doar manierisme grafice, fără o valoare probantă certă. Astfel, aceeași slovă *d* din însemnarea din anul 1772 (fig. 2) ne întâmpină o singură dată și pe f. [III^v], rândul 11, în textul copiat (fig. 7), cu toate că în restul textului copistul trasează această slovă așa cum o face în însemnările târzii. Pe de altă parte, acest fel de a desena slova *d* întâlnit preponderent în partea de text apare și în însemnările timpurii, din anii 1773 și 1762 (fig. 3, respectiv fig. 1).

Prin urmare, cu circumspecția de rigoare, putem situa copierea acestei versiuni cu aproximație în ultimele două decenii ale sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea.

LOCALIZAREA VERSIUNII

Din nefericire, însemnările păstrate pe filele tipăriturii nu menționează numele copistului sau localitatea în care s-a efectuat copierea textului. De aceea, în vederea localizării acestei versiuni, am reținut o serie de particularități lingvistice. Astfel, pentru domeniul foneticii am notat următoarele trăsături:

- *ă* păstrat în *răsăpit* ([IV^r]);
- *ea* final > *e* (*e*) în terminația de indicativ imperfect, persoana a 3-a singular, a verbelor *rode* ([I^r]), *dzăce* ([II^r]), *tăce* ([II^v]), *ave* ([III^r]), *păște* ([III^v]) și la substantivele *cățe* ([II^r]), *muiere* (art. [I^r], [I^v]), *vreme* (art. [I^v], [II^r], [III^r], [III^v], [IV^v]), *minte* (art. [II^v]), *lege* (art. [III^r]), *lume* (art. [IV^r]); tot aici

putem include și exemplele cu *ia* final > *ię*, *ie* (atât sub accent, cât și neaccentuat) în terminația de indicativ imperfect, persoana a 3-a singular, a verbului *grăie* ([III^v]), în forma articulată a substantivului *voie* ([III^f]) și în forma demonstrativelor *aceie* (fem. sg. [I^f, I^v, III^v]) și *aceie* (masc. pl. [II^v]);

- *e* medial aton > *i* în *vini* ([I^v, III^f, IV^v]), *ficiori* ([II^f]); cf. *veni* ([II^f, III^v]), *feciori* ([I^f, II^f]), dar și *capete* ([III^f]), *sufletele* ([IV^v]);
- *e* final > *i* în formele de singular *mii* ([I^v]), *rușini* ([II^v]), *vremi* ([III^v]), *legi* ([III^f]), în prepoziția *di* ([II^f]) și în forma de plural *pietri* ([IV^v]); cf. însă *rușine* ([I^v, IV^f]), *vreme* ([I^f, I^v]), *de* ([III^v, IV^v]), dar și alte forme de singular în *e*: *pace* ([II^v]), *plângere* ([IV^v]) sau alte forme de plural în *e*: *scumpe* ([IV^v]), care apare chiar în sintagma *pietri scumpe*;
- *e* > *ă* în *Dumnădzău* ([IV^f]);
- sincopa vocalei *e(i)* în *dreptu* ([III^f]);
- *u* păstrat în *preuți* ([II^v; III^f]);
- *r* moale în *mărgăritariu* ([IV^f]);
- prezența africtei *ğ* în *giudecători* ([III^v]), *giudeca* ([III^v, IV^f, IV^v]);
- prezența africtei *dz* în *dzisă* ([I^f, I^v, II^f, II^v, III^f, III^v, IV^f, IV^v]), *vădzuși* ([I^f, II^f, II^v, III^f, IV^f]), *vădzuiu* ([I^f, II^f, II^v, III^f, IV^f, IV^v]), *dzăce* ([II^f]), *dzice* ([II^f]), *grumadzi* ([II^v]), *a<r>dzând* ([IV^v]);
- *s* dur în pronumele reflexiv *să* ([I^f, I^v, II^f, III^f]), *dzisă* ([I^f, I^v, II^f, II^v, III^f, III^v, IV^f, IV^v]³⁸), *răsăpit* ([IV^f]); cf. însă *se* [I^f, IV^v], dar și *veselie* ([IV^v]);
- *ț* moale în *alții* ([I^f]), *cățe* ([II^f]), *căței* ([II^f]), *bogăție* ([III^f, IV^v]), *puțini* ([IV^f]) *puțină* ([IV^v]), *bătrânețele* ([II^v]), *pricepeți* ([II^v]), *mulți* ([II^v, IV^f]), *toți* ([IV^v]), *pricepuți* ([IV^v]), *bogați* ([IV^v]), *frăține* ([I^v]); tot cu *ț* moale am interpretat și puținele exemple în care cuvintele terminate în *-ți* au fost scrise cu C suprascris: *tăceți* ([II^f]), *știți* ([II^f]), *grăiți* ([II^f]), *ce-ți* ([II^v]), *întinați* ([II^v]);
- *ș* moale în *rușine* ([I^v, II^f, IV^f]), *înșela* ([IV^v]), *vădzuși* ([I^f, II^f, II^v, II^v, III^f, IV^f]³⁹, *și* ([I^f, I^v, II^f, II^v, III^f, III^v, IV^f, IV^v]); am interpretat tot cu *ș* moale și exemplele în care *ș* final este suprascris: *și-și* ([I^f]), *își* ([III^f]), *de-și* ([IV^v]) sau în care *și* este scris *ș* (b) ([I^f, I^v, II^v]), caz în care am emendat grafia prin adăugarea unui *i* între croșete;
- *dz* moale în *dzisă* ([I^f, I^v, II^f, II^v, III^f, III^v, IV^f, IV^v]), *dzice* ([II^f]), *grumadzi* ([II^v]); cf. însă *Dumnădzău* ([IV^f]);

³⁸ Cu excepția unui singur exemplu, cel de pe f. [IV^f], 8, în restul cazurilor acest cuvânt este scris *ș*, deci, dat fiind că există și cuvinte în care *s* are caracter moale, ar putea acoperi și o pronunție de tipul *dzise*.

³⁹ Am interpretat tot cu *ș* moale singurul exemplu scris *√βɔŋ^b* ([III^f, 11]); de altfel, în alte două locuri, copistul scrie *√βɔŋ^{b1}* ([II^f, 3; II^v, 10).

- *t* dur în *nestânsu* ([III^f], [III^v]);
- labiale moi în prepoziția *pe* ([II^f]).

Am mai notat tot la capitolul foneticii păstrarea intactă a labialei *f* și forme hipercorecte ca *mel* ([I^f]) și *zbera* ([I^f]), ceea ce dovedește că în graiul acestui copist palatalizarea labialelor avea curs, însă conștiința acestui fapt îl face să evite elementul palatal atunci când transcrie textul chiar și în cuvintele unde *i*-ul trebuia notat. Tot o formă hipercorectă ar putea fi interpretată și redarea adjectivului pronominal posesiv *săi* prin *sei* ([II^f]; cf. *săi* [II^v]); dar aceasta ar putea fi explicată și printr-o simplă eroare a copistului.

În dreptul morfologiei reținem următoarele fenomene:

- forme specifice ale numeralului ordinal: *al 4 (vis)* ([I^f]), *a 7 (fată)* ([I^v]), *al cince (vis)* ([II^f]), *al 6 (vis)* ([II^v]), *a 7 (vis)* ([III^f]), *a 8 (vis)* ([IV^f]), cu formantul *al* variabil (cf. însă exemplele în care acesta este invariabil) și fără terminația *-le(a)*;
- prepoziția *cătră* ([I^f], [II^v]);
- pluralul *grumadzi* ([II^v]).

În ce privește lexicul, am înregistrat termeni ca *vonnic* „flăcău” ([I^f]), *destoinea* „vrednic” ([IV^f]), *domn* „domnitor” ([IV^f]), *a se îndrăgi* „a se iubi (cu cineva)” ([I^f]), *întinași* „cufundați în tină” ([II^v]), *a prelesti* „a amăgi, a înșela” ([III^f]), *a votri* „a face pe cineva să se prostitueze” sau „a aranja o căsătorie” ([I^v]), dar și forme ca *sor* ([I^v]) și *frăține* ([I^v]).

O parte dintre trăsăturile de mai sus pot fi întâlnite și în însemnările pe care același copist le face pe filele tipăriturii: forma de nominativ *Marie* (50^f, 50^v, 51^v), *e* final > *i* în *să să știi* (50^f, 50^v, 52^f, 54^v, 55^v) și *dzili* (54^v), africata *ğ* în *gioi* (51^v), africata *dz* în *dzili* (54^v), caracterul dur al lui *s* în *să* „se” (50^f, 50^v, 52^f, 55^v) și caracterul moale al labialei *p* în prepoziția *pe* (50^f). Există în însemnări și trăsături care nu au fost înregistrate în textul copiat la finalul tipăriturii. Astfel, forma *au* a auxiliarului de indicativ perfect compus, persoana a 3-a singular (50^v, 52^f, 54^v)⁴⁰, alternează cu varianta *o* (51^v, 55^v) și, spre deosebire de forma specifică a numeralelor ordinale din text, întâlnim și un exemplu de numeral ordinal construit cu formantul *-le* – *30-le* (51^v). De asemenea, în domeniul lexicului, mai putem adăuga doi termeni întâlniți în însemnările copistului, cum ar fi: *nene* „tată” (54^v) și *bade* „frate mai mare” (55^v).

Privind în ansamblu toate particularitățile de limbă enumerate mai sus, ele se pot explica numai prin raportare la graiurile moldovenești, mai precis la cele din zona de nord a Moldovei: *ă* păstrat în *răsâpi*⁴¹, *ea* final > *e* (*e*) în *cățe*, *rode*, *dzăce* etc.⁴², *e* medial aton > *i* în *vini* și *ficiori*⁴³, *e* final > *i* în formele de singular ale

⁴⁰ Aceasta se întâlnește și într-un singur exemplu din text: *v-au trecut mintea* ([II^f]).

⁴¹ Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 100 (de aici înainte va fi citată cu sigla Gheție, BD).

⁴² *Ibidem*, p. 119–120.

⁴³ *Ibidem*, p. 105–107.

substantivelor *mii*, *rușini*, *vremi* și *legi*, în prepoziția *di*, în formele de plural ale substantivelor *pietri* și *dzili* și în terminația de conjunctiv prezent a verbului *a ști* (*să să știi*)⁴⁴, sincopa vocalei *e(i)* în *dreptu*⁴⁵, *u* păstrat în *preuți*⁴⁶, *r* moale în *mărgăritariu*⁴⁷, prezența africateri *ğ* în *giudecători*, *giudeca*, *gioi*⁴⁸ și a africateri *dz* în *dzisă*, *vădzuși*, *vădzuiu*, *dzăce*, *dzice*, *grumadzi*, *a<r>dzând*, *dzili*⁴⁹, caracterul moale al fricativei *ș* în *rușine*, *vădzuși*, *și*⁵⁰, caracterul dur al dentalei *t* în *nestânsu*⁵¹, caracterul moale al labialei *p* în *pe*⁵² și auxiliarul de indicativ perfect compus *o* întâlnit în însemnările copistului⁵³.

Trăsături moldovenești întâlnim și în ce privește lexicul. Astfel, conform *Dicționarului limbii române*⁵⁴, forma *voinic*, cu *i* sincopat în urma unei disimilări totale înaintea *i*-ului din silaba următoare⁵⁵, apare preponderent în literatura românească veche în texte nordice – moldovenești și ardelenesti (*Cuvânt pentru curăție*, *Moldova, [1618–1619]⁵⁶, *Codicele Todorescu*) sau aparținând unor autori moldoveni și ardeleni: Dosoftei, Varlaam, Gh. Șincai, D. Cantemir –, iar în zilele noastre a fost consemnată în Hunedoara⁵⁷, într-o evidentă restrângere a ariei. De asemenea, verbul *a se îndrăgi*, cu sensul de „a se iubi (cu cineva)”, apare tot la autori moldoveni (Dosoftei, V. Alecsandri, G. Coșbuc) și în colecția de texte populare publicată de I. C. Sbiera în 1886⁵⁸, iar astăzi apare în trei puncte izolate, unul în j. Vaslui și două în Banat⁵⁹. Mai reținem ca termeni cu circulație preponderent nordică pe *nene* „tată”

⁴⁴ *Ibidem*, p. 109–110; S. Pușcariu, *Limba română*. Vol. II: *Rostirea*, București, 1959, h. 21.

⁴⁵ Gheție, BD, p. 110–111.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 116–117.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 154–155.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 149; Pușcariu, *Limba română*, II, h. 8, 38.

⁴⁹ Gheție, BD, p. 146–147; Pușcariu, *Limba română*, II, h. 38, 39, 40.

⁵⁰ Gheție, BD, p. 140–141; deși astăzi aria de pronunție moale a fricativei *ș* nu mai cuprinde și Moldova, durificarea a pornit din sudul teritoriului dacoromân, extinzându-se treptat spre nord (*loc. cit.*), ceea ce înseamnă că în sec. al XVIII-lea exista cel mult o oscilație între pronunțarea dură și moale a acestei consoane.

⁵¹ *Ibidem*, p. 134.

⁵² *Ibidem*, p. 128–129.

⁵³ *Ibidem*, p. 170–171.

⁵⁴ DLR, s.v. *voinic*.

⁵⁵ Pușcariu, *Limba română*, II, p. 111.

⁵⁶ Pentru datare și localizare, vezi Al. Mareș (coord.), *Crestomația limbii române vechi*. Vol. I (1521–1639), alcătuit de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Al. Mareș și Florentina Zgraon, București, 1994, p. 167; cf. și ed. a II-a: Al. Mareș (coord.), *Crestomația limbii române vechi*. Vol. I (1521–1639), alcătuit de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Al. Mareș și Florentina Zgraon, ed. a II-a revăzută și adăugită de Liliana Agache, Al. Mareș, C. Sava, Maria Stanciu-Istrate și Emanuela Timotin, Al. Mareș (coord.), București, 2016, p. 179.

⁵⁷ Cf. DLR, s.v. *voinic*.

⁵⁸ DA, s.v. *îndrăgi*.

⁵⁹ *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj. Partea I (ALR I) de S. Pop, vol. II, Sibiu–Leipzig, 1942 [de aici înainte va fi citat cu sigla ALR I/II], h. 249; *Micul atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj. Partea I (ALRM I) de S. Pop, vol. II, Sibiu–Leipzig, 1942 [de aici înainte va fi citat cu sigla ALRM I/II], h. 340.

și *bade* „frate mai mare”⁶⁰. Tot spre aria moldovenească ne îndreaptă și prezența, în visul al VI-lea, a termenului *întinați*, specific versiunilor moldovenești ale redacției A (Pa⁶¹, M, B și A), care a înlocuit sintagma *în tină*, prezentă în versiunile care au circulat în spațiul transilvan (S, P, I, G și P-C)⁶². Această particularitate a versiunilor moldovenești nu poate fi pusă pe seama specificului dialectal al ariei moldovenești, fiindcă termenul *tină* a circulat atât în Transilvania, cât și în Moldova⁶³, însă are meritul de a circumscrie versiunea Bu ariei dialectale în care se întâlnesc toate versiunile familiei A care conțin această înlocuire. Și forma *frăține*, deși nu ne îndreaptă exclusiv spre graiurile nordice, a avut o circulație intensă în nordul Dacoromaniei: în trecut apare în texte de pe întreg teritoriul dacoromân, dar sunt frecvente atestările din zona nordică⁶⁴, în timp ce astăzi aria lui de răspândire este limitată la nordul Moldovei și vestul Olteniei⁶⁵.

Cel mai clar indiciu al unei apartenențe nord-moldovenești a copistului este însă forma *Dumnădzău*, cu *e* > *ă* după nazala *n*. Acest fenomen al închiderii lui *e* în această poziție a fost notat în zilele noastre doar în nordul Moldovei și într-un punct din estul Transilvaniei, în apropierea ariei nord-moldovenești⁶⁶. Or, în această arie, fenomenul este vechi, având atestări încă din sec. al XVI-lea⁶⁷.

O serie de trăsături nu sunt însă specifice ariei nord-moldovenești și se datorează probabil influenței exercitate de norma literară muntenească⁶⁸: *e* medial aton nu se închide la *i* în toate cuvintele (*capete*, *sufletele*, *veni*, *feciori*), *e* final de asemenea nu se închide la *i* în toate cuvintele (*pace*, *plângere*, *scumpe*, *rușine*, *vreme*, *de*), iar labiala *f* este păstrată intactă (*fiindu*, *fi*, *fii*). Tot în rândul trăsăturilor norme literare muntenești adoptate în largă măsură în Moldova se numără caracterul moale al consoanelor *s*, *dz* și *ț* în cuvinte ca *veselie*, *se*, *dzisă*, *dzice*, *grumadzi*, *alții*, *cățe*, *căței*, *bogăție* etc.⁶⁹ Bineînțeles, fiind norme străine de graiul copistului, apar și variații (*Dumnădzău*), cele mai multe în dreptul fricativei *s*, unde par să predomine exemplele în care această consoană are caracter dur (*să* „se”, *dzisă*, *răsâpit*).

⁶⁰ Termenul de adresare *bade* pentru fratele mai mare se regăsește astăzi în aria nordică (cea mai mare parte a Transilvaniei, Basarabia și puncte izolate din Moldova). Chiar dacă *nene* cu sensul de tată sau tată vitreg are o circulație foarte restrânsă, se întâlnește totuși în aceeași arie dialectală, chiar în aceleași localități (ALR I/II, h. 152 și 153; ALRM I/II, h. 212 și 214).

⁶¹ Am inclus aici și versiunea Pa, care, deși este copiată în Muntenia, a avut la bază un izvod moldovenesc (Mareș, CPP, p. 48, 63).

⁶² Vezi *ibidem*, p. 236.

⁶³ DLR, s.v. *tină*.

⁶⁴ DA, s.v. *frate*.

⁶⁵ *Micul atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj. Partea II (ALRM II), de E. Petrovici, vol. I, Sibiu–Leipzig, 1940, h. 185.

⁶⁶ ALR I, mat. necart. chest. nr. 575, *apud* Gheție, BD, p. 103.

⁶⁷ Gheție, BD, p. 103.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 425–428.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 137–139.

LOCUL ACESTEI VERSIUNI ÎN CADRUL FILIAȚIEI MANUSCRISELOR

Versiunea Bu face parte din redacția românească A. Întrucât nu avem la dispoziție începutul și finalul textului, iar în porțiunea de text disponibilă nu este menționat numele împăratului (în funcție de care au și fost împărțite manuscrisele românești în cele trei redacții) ori numele cetății peste care domnea el⁷⁰, reținem, pentru încadrarea acestei versiuni în redacția A, următoarele aspecte:

- a) Manuscrisele Bu și A (care aparține redacției A) sunt singurele care conservă o prelucrare deosebită a textului în enunțul celui de-al IV-lea vis: „Vădzuiu o oaie bătrână unde rode fân, iar melul zbera dintr-însa” (Bu, [I^r]); „Văzui o oaie bătrână unde rode tare fân, iară mielul zbera dintr-însa” (A, 177^v); celelalte versiuni, aparținând tuturor celor trei redacții, conservă varianta prezentă și în arhetipul traducerii, în care animalele sunt o iapă și un mânz.
- b) În cadrul aceluiași vis, redacția A este caracterizată de absența „vulturului” care rupe iarbă cu scopul de a hrăni iapa⁷¹.
- c) În visul al VI-lea, manuscrisele redacției B menționează faptul că preoții care erau înfundați în noroi până la „grumadzi” cântau „cântece mari (și frumoase)”, adaos care lipsește din restul manuscriselor, inclusiv Bu⁷².
- d) Visul al VII-lea constă într-un cal cu două capete, unul înainte, altul înapoi. În funcție de versiune, fie cu unul din capete (cel de dinainte, în majoritatea versiunilor) păștea, iar cu celălalt bea apă sau grăia (redacția A), fie păștea cu amândouă capetele (redacțiile B și C)⁷³. În Bu, calul grăiește cu capul dinapoi.
- e) Interpretări ale viselor al VI-lea și al VII-lea pe care versiunea Bu le are în comun cu redacția A, diferind în același timp de cele din redacțiile B și C⁷⁴.

Desigur, diferențe față de celelalte două redacții sunt și în restul textului, dar considerăm că am prezentat suficiente argumente pentru a încadra versiunea Bu în cadrul redacției A. De altfel, mai jos vor fi discutate o seamă de trăsături comune cu diverse manuscrise aparținând redacției A care nu vor face decât să întărească încadrarea pe care am stabilit-o aici.

Filiația manuscriselor din această redacție a fost stabilită în detaliu în studiul monografic realizat de Alexandru Mareș⁷⁵ și a fost apoi modificată, pentru a include

⁷⁰ În redacția românească A, numele cetății este *Varihon* (P, P-C, M; cf. formele corupte *Va<r>ihon* [G] și *Va<ri>hin* [Pa] și varianta *Ierihon* din A și I, rezultatul unei contaminări cu o versiune aparținând redacției B), pe când în redacțiile B și C este *Ierihon* (mai puțin în manuscrisul D₂, care prezintă aici o contaminare cu redacția A) (Mareș, CPP, p. 69, 109, 127).

⁷¹ *Ibidem*, p. 69, 235.

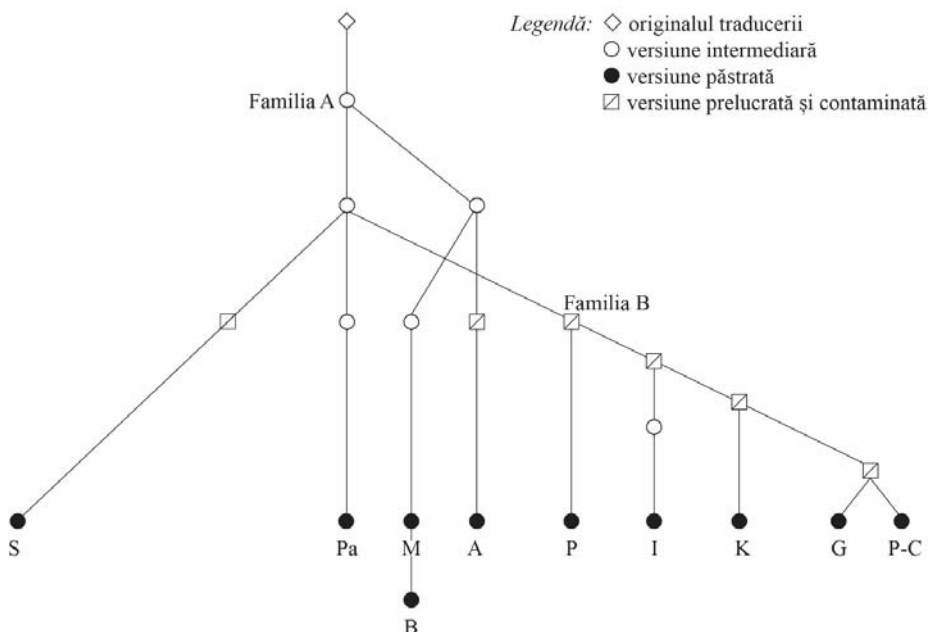
⁷² *Ibidem*, p. 236–237.

⁷³ *Ibidem*, p. 70, 237.

⁷⁴ Pentru interpretările celor două vise în versiunea Bu, vezi, mai jos, textul, f. [III^r]-[IV^v]; pentru textul redacțiilor B și C, vezi Mareș, CPP, p. 205, 211–212.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 78–95.

și manuscrisul aflat în colecția bisericii ortodoxe române din Körösszakal-Săcal (Ungaria), în studiul dedicat acestuia din urmă⁷⁶. Deoarece, prin clarificările aduse de al doilea studiu, stema de filiație a manuscriselor a suferit modificări minore în privința familiei B a redacției A, redăm mai jos o stemă integrală, care cuprinde informațiile reunite din studiile citate mai sus:

În cele ce urmează, vom încerca să încadrăm versiunea nou-descoperită în această stemă.

În primul rând, textul versiunii Bu aparține fără îndoială familiei A. Alexandru Mareș stabilește trei diferențe majore între cele două familii⁷⁷, însă din cauză că textul nostru este fragmentar, cuprinzând integral doar materia viselor al IV-lea – al VIII-lea, nu putem folosi ca test decât una dintre aceste diferențe. Astfel, în visul al VII-lea, împăratul vede un cal cu două capete, iar în versiunea Bu, aidoma celorlalte manuscrise aparținând familiei A, cu capul dinainte calul paște, iar cu cel dinapoi grăiește, spre deosebire de familia B, în ale cărei manuscrise calul bea apă cu capul dinapoi.

Însă nu doar această diferență majoră include acest manuscris în familia A, ci și alte pasaje în care Bu are elemente în comun cu versiunile acestei familii, în special cu versiunile S și Pa. Astfel, în comentariul la al IV-lea vis, există un pasaj care aparține arhetipului, păstrat corect în două versiuni ale familiei B: „Și nice o

⁷⁶ Mareș, *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer (versiunea Körösszakal-Săcal)*, p. 146–151.

⁷⁷ Mareș, CPP, p. 79.

fată de 7 ai nu să va afla curată” (P, 198^v); „Nice de șapte ani nu știu: afla-se-va fată curată au ba?” (I, 215), dar alterat în două versiuni ale familiei A, la care se adaugă acum și versiunea Bu: „Și nici a șapte fată nu să va afla curată” (S, 22); „Și din șapte fete nu va fi neceuna curată” (Pa, 128^v); „Și nici a 7<-a> fată nu să va afla curată” (Bu, [I^v]-[II^r]).

De asemenea, în interpretarea pe care Mamer o dă visului al VII-lea, există un pasaj comun doar versiunilor familiei A, omis din manuscrisele aparținând familiei B: „Și nu vor căuta de suflet, iar sufletu<l> va merge în focul nestânsu” (Bu, [III^v]); „Și nu vor căuta de suflet și sufletele îș vor piarde în focul nestâns în veci” (M, 43^v); „Nu-ș vor căuta de suflet nimică, ci va căuta mitei, și sufletul va mergi în foc de vec” (S, 24); „Și nu vor căuta de suflet, ci vor căuta spre mită și sufletul va merge în munca veacului” (Pa, 129^f). După cum se poate observa, varianta din Bu reprezintă o prelucrare a celei din S (se omite referirea la mită, iar sintagma „foc de vec” [S] este înlocuită cu echivalentul „foc nestâns”), în versiunea M prelucrarea fiind și mai amplă, dar având la bază probabil o variantă ca cea din Bu.

Cele mai multe asemănări se constată între Bu și versiunile S și Pa, existând însă situații când textul din Bu este identic cu cel din S, în opoziție cu Pa, iar alte situații când, dimpotrivă, se apropie de versiunea Pa, opunându-se celei din S. Astfel, modul în care este introdus fiecare vis este comun versiunilor menționate, la care se adaugă și versiunea P, din familia B (am marcat cu paranteze elementele care apar doar în dreptul anumitor vise): „Și (iar) dzisă Mamer (cătră împăratul): «Al 6<-le> vis cum<u>-l vădzuși?»” (Bu, [II^v]); „Iar zise Mamer cătră împăratul: «Al 6-le vis cum l-ai văzut?»” (S, 23; cf. însă și folosirea perfectului simplu *văzuș* [p. 24, 25]); „Și iar zise Mamer: «Al șaselea vis cum văzuș?»” (Pa, 129^f); „Iară zise Mamer: «Cum ai văzut?»” (P, 199^f). Celelalte versiuni diferă fie prin verbul folosit în întrebare, fie prin modul de adresare către împărat, fie prin înlocuirea numelui propriu Mamer prin termenul „filosof”: „Al cincele vis cum l-ai visat, împărate?” (M, 42^v; din această versiune lipsește formula introductivă a întrebării, verbul folosit alternează [*a visa* și *a vedea*], iar întrebarea conține termenul de adresare *împărate*); „(Și) iară zisă Mamer: «Al cincile vis cum l-ai visat, preputernice?»” (A, 177^v); „Iară zisă filosoful: «(Dară) al 5-le vis cu<m> l-ai văzut?»” (P-C, 100^f; G conține o formulare aproape identică)⁷⁸.

În ce privește formula introductivă a răspunsului împăratului, Bu se grupează cu aceleași versiuni⁷⁹, având o formulă asemănătoare cu aceasta: „Împăratul dzisă: «Vădzuiu»” (Bu, [I^f] etc.). Celelalte manuscrise ale familiei A (M, B și A) menționează numele împăratului: „Iară Sahance împărat zisă: «Văzui»” (A, 177^v etc.; M, 43^v etc.; B, 44^v etc.).

⁷⁸ Pentru realizarea acestor comparații, nu am avut la dispoziție textul integral al versiunilor I și K. În cazul acestor manuscrise ne vom limita să discutăm doar exemplele pe care le-am putut extrage din Mareș, CPP, și Mareș, *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer* (versiunea *Körösszakal-Săcal*). Vom omite de asemenea din comparație versiunea B, care este o copie fidelă a versiunii M.

⁷⁹ De data aceasta, și manuscrisele P-C și G prezintă un text identic.

Tot versiunile Bu, S și Pa (alături de P) sunt singurele care, în interpretarea celui de-al III-lea vis menționează și bărbați în contextul imoralității care va predomina la sfârșitul lumii: „Și într-aceie vreme nu să va afla muiere curată *numai cu bărbatul ei*, nici fată curată” (Bu, [I^r]); „Și într-aceie vreme nu să va afla nicio muiere curată și *niciun bărbat curat* și nicio fată curată” (S, 21); „Și într-aceea vreme nu să va afla muiere curată *cu bărbat*, nici fată curată” (Pa, 128^v); „Întru aceea vreme nu se va afla niceo muiere curată, de să fie *numai cu bărbatul ei vinovată*, nice fată curată” (P, 197^v–198^f). După cum se poate observa, versiunea P conține un adaos, în timp ce versiunea S prezintă probabil un text corupt, textul din Bu fiind însă identic cu cel din Pa.

Un alt pasaj în care Bu și Pa prezintă o formulare identică, spre deosebire de S, este tot în interpretarea visului al III-lea: „Și muiere bătrână va lua voinicul tânăr. Și muiere fiindu bătrână se va îndrăgi cu alții și-ș vor lăsa feciorii<i>” (Bu, [I^r]); „Și muierele bătrâne vor lua voinici tineri. Și muierea bătrână să va iubi cu altul și-ș va lăsa feciorii⁸⁰” (Pa, 128^v). În celelalte manuscrise nu se repetă ideea de femeie bătrână, iar în locul substantivului *vo(i)nic(i)* sunt preferate alte substantive: „Și muierele bătrâne vor lua juni tineri și vor iubi alții și-ș vor lă<sa> feciorii” (S, 21); „Și muierele bătrâne își vor lăsa feciorii și vor fugi cu altul tânăr” (M, 42^r); „Și muierele cele bătrâne vor înșăla holtei de le vor lua” (A, 177^v); „Și muierea bătrână va lua bărbat tânăr și aceea muiere încă nu-i va sosi acela, ce să va iubi cu altul și-ș va lăsa feciorii și va fugi cu altul” (P, 197^v); „Și muierele bătrâne să vor mărita după cei tineri” (P-C, 100^f; G, 236). O contaminare cu varianta din manuscrisele Bu și Pa prezintă două manuscrise din familia B – I și K: „vor merge după voinici tineri” (I); „să vor mărita după voinici tineri” (K)⁸¹.

În interpretarea visului al IV-lea, pasajul discutat mai sus („Și nici a 7<a> fată nu să va afla curată”, Bu, [I^v]-[II^r]), deși conține o idee regăsită doar în cele trei manuscrise în discuție, prezintă o formulare identică în Bu și S, în timp ce varianta din Pa este ușor prelucrată.

Un alt pasaj care merită discutat face parte din interpretarea visului al V-lea: „Când va veni vreme de apoi, părintele va învăța pe feciorii<i> sei și-i va certa, iar feciorii nu-l vor asculta, ce vor dzice părinților: «Tăceți, că nu știți ce grăiți, că *v-au trecut minte voastră cu bătrânețele* și nu vă pricepeți ce-ți grăi voi»” (Bu, [II^r]-[II^v]); „Cându va veni vreme de apoi, atunce părintele-și va cirta feciorul și-l va <învăța> bine, iar feciorul nu-l va asculta, ci va zice tătâni-său și mâni-sa: «Tăceți, voi, că nu știți nimic ci grăiți, că *v-au trecut minte cu bătrânețele* și nu vă pricepiți ci grăiți»” (S, 23); „Când va fi la vremea de apoi, părintele va învăța feciorul și-l va certa. Feciorul nu-l va asculta, ce va zice părinților: «Tăceți, voi, ce grăiți, că *ați trecut de bătrânețe*”

⁸⁰ Transcris *fecioria* în Mareș, CPP, p. 195, care trimite în notă la comparația cu celelalte manuscrise ale familiei, care conțin cu toatele substantivul *feciorii*. În opinia noastră, și în manuscrisul Pa este scris tot *feciorii*.

⁸¹ Cf., pentru ambele exemple, Mareș, *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer* (versiunea *Körösszakal-Săcal*), p. 148.

de nu știți ce grăiți»” (Pa, 128^v–129^f). În mod cert, versiunile din Bu și Pa sunt mai apropiate ca formulare (verbele *a certa* și *a învăța* sunt așezate în aceeași ordine în Bu și Pa, în opoziție cu S, și atât Bu, cât și Pa aleg pluralul *părinți* în locul sintagmei *tătâni-său și mâni-sa*), însă, pe de altă parte, textul din Pa este alterat acolo unde sunt reproduse vorbele fiilor, în timp ce Bu are text comun cu S. În același context, M prezintă o variantă rezultată din contaminarea versiunii de mai sus cu versiunea P: „Când va veni vreme de apoi, atuncea îș va certa părintele pe feciori și-i va învăța. Feciorii nu vor asculta pre părinți și vor zice: «Tăceț voi, că nu știți ce grăiți! Că *v-ați ieșit din minte și v-au trecut mintea în bătrâneță* și nu vă pricepeț ce grăiți» (M, 42^v–43^f); „Când va veni vremea de-apoi, atunci va certa părintele ficiorul să-l înveațe, iară ficiorul va zice tătâni-său și mâni-sa: «Tăceț că nu știț ce grăiți, că *v-aț ieșit din minte cu bătrânețele* voastre, ce nu <ști>ț ce grăiț, nice vă precepeț nimică»” (P, 198^v–199^f). Versiunea A pare să conserve tot un astfel de text contaminat: „La vreme de apoi, părinții îș vor învăța pe ficiorii săi la lucruri bune să facă, iară pentru lucruri răle îi vor cerceta cu cuvântul ca să nu facă rău și să nu grăiască rău și minciună, iar ficiorii lor le vor zice: «Ta<ce>ț, nu mai grăi<ți>, că nu știți, *aț îmbătrânit și v-aț ieșit din minte* și nu știț ce mai grăiț, numai cât vă bateț gura în zădar și nu cunoașteț, nice precepeț cumu-i bine»” (A, 177^v–178^f).

În expunerea visului al VI-lea, Bu merge în schimb cu Pa (și cu M), în timp ce S, alături de manuscrisele familiei B, conservă varianta din arhetip. Astfel, preoții văzuți în vis se află „în tină” (S și familia B) până la grumazi sau „întinați” (Bu, Pa, M, A „forte tare întinați”) până la grumazi. În interpretarea aceluiași vis, Bu, S, Pa și M conțin adaosul, inexistent în versiunile aparținând familiei B, conform căruia preoții vor fi înșelați de diavol: „să vor prelesti după învățătura și voie dracului” (Bu, [II^v]–[III^f]); „i vor prilăsti dracul” (S, 24); „să vor prilăsti dracului” (Pa, 129^f); „să vor prilesti în partea dracului” (M, 43^v).

Și în cazul visului al VII-lea, formularea din versiunea Bu este mai apropiată de cea din Pa (și din M) decât de cea din S, specificându-se capul anume cu care calul cu două capete face cele două acțiuni: cu capul dinainte paște, cu cel dinapoi grăiește (Bu, [III^v]; Pa, 129^f; M, 43^v); în S se folosește doar perechea unul-altul (S, 24).

În schimb, în interpretarea aceluiași vis, Bu prezintă text comun cu S, în opoziție cu Pa; versiunea din M conține o ușoară alterare a textului: „boierii cei giudecători vor giudeca strâmbu pentru mita” (Bu, [III^v]); „boiarii ci sântu judicători vor judeca strâmbu dirptu mita” (S, 24); dar „judecătorii vor judeca strâmb drept mita” (Pa, 129^f); cf. „boiarii și giudeții vor giudeca strâmbu pentru mita” (M, 43^v). De asemenea, un alt fragment din același pasaj (discutat mai sus [p. 356]) pare să indice o prelucrare în Bu a versiunii conservate în S: „sufletu<l> va merge în focul nestânsu” (Bu, [III^v]); „sufletul va mergi în foc de vec” (S, 24). De asemenea, mențiunea că domnii vor fi cei care vor judeca strâmb este comună versiunilor Bu, S, Pa și P, în celelalte versiuni judecata nedreaptă fiind atribuită fețelor bisericești.

Sunt însă și pasaje unde versiunea Bu prezintă asemănări cu versiunea M, în opoziție cu S și Pa. De exemplu, în interpretarea visului al VI-lea, sintagma amplificată

„foc nestins” apare doar în aceste două manuscrise ale familiei A, dar apare surprinzător în manuscrisele P-C și G ale familiei B. Am amintit mai sus (p. 356) de asemenea prelucrarea în M, pe baza unei versiuni ca cea din Bu, a unui fragment din interpretarea visului al VII-lea. În câteva locuri, M însă pare să prezinte și contaminări cu versiunea păstrată în P. Astfel, în interpretarea visului al III-lea, detaliul că femeile bătrâne „vor fugi” cu bărbați mai tineri apare doar în aceste două manuscrise. De asemenea, finalul explicației date visului al VII-lea apare doar în aceste două manuscrise: „Pre cel bogat vor giudeca drept, pentru mita, iară pre cel sărac, pentru că nu va ave ce să deie, îl va giudeca cu strâmbătate și-l va asupri” (M, 44^t); „Strâmbul înderepta-l-vor pentru mita, iară mișelul strâmba-l-vor giudecătorii pentru că-i sărac și neavut” (P, 199^v).

În ce privește relația dintre Bu și A, după cum se va vedea, aceasta este foarte strânsă. Neavând la dispoziție manuscrisul de față, Alexandru Mareș presupunea că punctul de pornire al versiunii A, care este o versiune amplu prelucrată, l-a constituit o versiune de tipul celei ilustrate de M și B, copia fidelă a celei dintâi⁸². Într-adevăr, apropieri între cele două versiuni există. În primul rând, cel puțin pentru porțiunea de text analizată de noi în acest studiu, cele trei manuscrise sunt singurele care conțin numele împăratului, Sehanci/Sahanci (M și B) sau Sahance (A), în introducerile la răspunsurile împăratului: „Sehanci zisă: «Am văzut»” (M, 42^t); „Iară Sahance zisă: «Văzui» (A, 177^v). Apoi, în interpretarea visului al V-lea, A, la fel ca M, conține expresia, contaminată din versiunea P, „v-ați ieșit din minte”. În ultimul rând, asemenea lui M și B, A conține expresia „pietre scumpe” în descrierea visului al VIII-lea, spre deosebire de celelalte manuscrise ale familiei A, care apelează la sintagma „pietre nestemate”.

Odată cu descoperirea manuscrisului Bu, am ajuns însă la concluzia că versiunile A și Bu descind dintr-un intermediar comun, iar acest lucru se poate observa ușor pe text. În primul rând, una dintre asemănările între versiunile M, B și A se regăsește și în Bu, versiune care recurge tot la expresia „pietre scumpe” în descrierea visului al VIII-lea. Însă acesta este doar un detaliu în comparație cu celelalte asemănări.

Astfel, până acum, versiunea A era singura care conserva un text diferit în dreptul visului al IV-lea. Versiunea Bu conține un text identic: „Vădzuiu o oaie bătrână unde rode fân, iar melul zbera dintr-însa” (Bu, [I^t]); „Văzui o oaie bătrână unde rode tare fân, iară mielul zbera dintr-însa” (A, 177^v); cf. celelalte manuscrise, în care o iapă bătrână roade fân, iar mânzul râncheză din ea.

De asemenea, în interpretarea aceluiași vis, aceste două manuscrise sunt singurele care menționează că, la vremea de apoi, vor comite acte sexuale imorale cumnat cu cumnată: „Și să va culca fratele din casă cu muiere frăține-său și cu le va fi rușine unul de altul” (Bu, [I^v]); „Și va curvi cumnat cu cumnată, cu muiere fratelui său, și nu să vor rușina unul de altul” (A, 177^v); cf. în celelalte manuscrise

⁸² Mareș, CPP, p. 85.

„să vor închide fetele cu junii în casă și rușine de nime nu vor ave” (S, 22); „să vor închide fetile în casă cu voinicii și nu să va rușina una de alta” (Pa, 128^v); „să vor închide fetele în casă cu bărbații și nu le va fi rușine una de alta” (M, 42^v).

Un alt detaliu care apare doar în aceste două manuscrise se găsește în interpretarea visului al III-lea: „bărbatul bătrân va lua muiere tânără” (Bu, [I^r]); „într-acele vremi va lua bărbatul bătrân fată mare” (A, 177^v).

În fine, un ultim argument este și o coruptelă prezentă doar în versiunile Bu și A. În toate manuscrisele, din ambele familii, în interpretarea la visul al VIII-lea, se spune că în vremurile din urmă toți oamenii vor fi „precepuți” (S, Pa, M, B, P; cf. P-C și G „neguțători”). În intermediarul după care a fost copiat Bu oamenii sunt „pricepuți”, adjectiv care s-a păstrat ca atare în Bu și care a fost amplificat de copistul versiunii A: „Puternice împărate, la vreme ce de apoi, toți oamenii vor fi pricepuți, cunoscători și învățați” (A, 179^{r-v}); întreaga explicație se construiește pe această greșală, finalul fiind următorul: „Și ni<ci>un folos nu le va fi de învățătura și de pricepire lor” (179^v). De asemenea, presupunem că, în intermediarul după care a fost copiat manuscrisul A, verbul *a votri* din explicația care se dă visului al IV-lea apărea în forma moldovenească *a hotri*⁸³, de unde și greșala de interpretare a copistului, care a transcris: „muma sângură își va hotări fata și sor pe sor va hotări” (A, 177^v).

Mai există și o trăsătură pe care versiunea Bu o are în comun doar cu versiuni din familia B: P-C, G și I. Dacă în S, Pa, M și B, vlădicii hirotonească preoții nedestoinici de preoție, pentru bani, în Bu, P-C, G și I, preoții sunt caracterizați de lipsă de carte: „Și într-acele vremi vlădicii vor popi diecii neștiindu carte pentru lăcomi<a> banilor” (Bu, [III^v]-[IV^v]); „Și vlădici vor pune popi fără de carte și răi, carii nu s-ar căde, ce numai pentru plata” (P-C, 100^v); „Și vlădici vor pune popi săi⁸⁴ și fără de carte, care nu s-are cădê, numai pentru plata” (G, 237); „Și vlădicii vor face popi necărturari și slabi numai pentru bani” (I, *apud* Mareș, CPP, p. 73). În versiunea P nu se specifică trăsătura de caracter a preoților.

Versiunea Bu are și o serie de particularități proprii. Astfel, interpretarea visului al V-lea se încheie cu o exclamație moralizatoare neîntâlnită în celelalte manuscrise: „Deci vai de fiii aceie necinstind pre părinții săi!” ([II^v]). Visul al VIII-lea reprezintă o contaminare cu mai multe versiuni: „Vădzuiu unde era răsăpît mărgăritariu preste toată lume și pietri scumpe. Și vădzuiu foc a<r>dzându-l” ([IV^{r-v}]). Participiul verbal folosit, *răsăpît*, este comun versiunilor Bu, S, Pa, P⁸⁵ și I (celelalte versiuni preferând participiul *vărsat*), însă sintagma „pietri scumpe” este comună versiunilor Bu, M, B și A, în celelalte versiuni folosindu-se echivalentul „pietre nestemate”

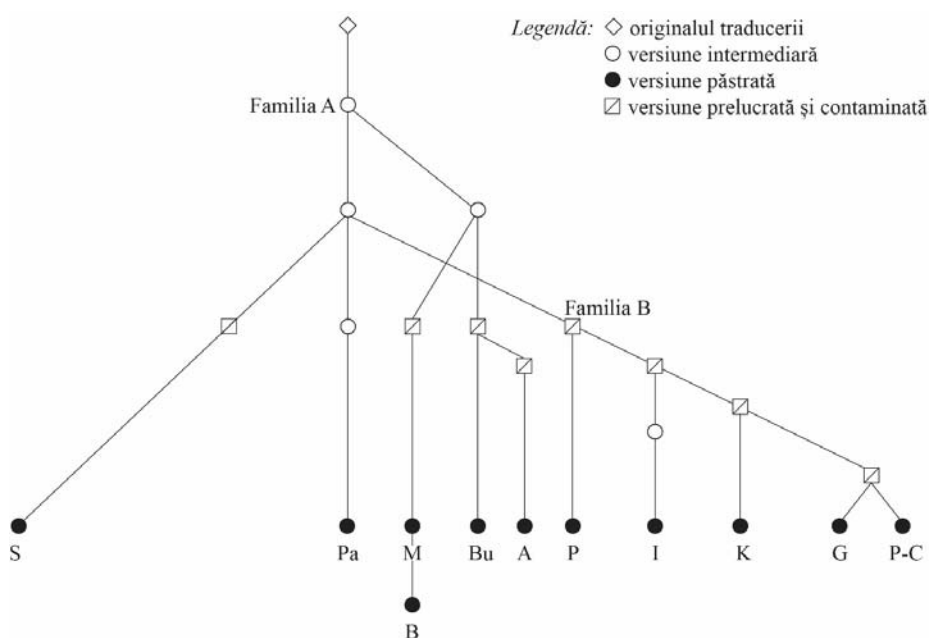
⁸³ DLR, s.v. *votri*, *votrie*, *votru*; H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band III, Cluj-Napoca, 2005, s.v. *votri*, *votrie*, *votru*; Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi. Termini regionali*, București, 1987, s.v. *votri*.

⁸⁴ Probabil o formă tipărită greșit în articolul lui Gaster, în loc de *răi*.

⁸⁵ Forma *răsărit* este o coruptelă în P.

(S, Pa, P) sau fiind omisă cu totul (P-C, G, I). De asemenea, din finalul explicației la visul al VII-lea în Bu este omis următorul fragment: „Și nu-ș vor aduce aminte că vor fi în tunearecul cel împărțit, unde iaste scrâșnirea dinților și viermii neadurmiți. Strâmbul înderepta-l-vor pentru mita, iară mișelul strâmba-l-vor giudecătorii pentru că-i sărac și neavut” (P, 199^v), prezent într-o formă mai redusă sau mai extinsă și în celelalte manuscrise ale familiei A: S, Pa, M, B.

În lumina discuției de mai sus, considerăm că manuscrisul Bu conservă o versiune apropiată de S și Pa, din care au descins atât Bu și A, printr-un intermediar (ca versiuni strâns înrudite), cât și M și B. Stema manuscriselor se modifică, prin urmare, astfel:

CONCLUZII

Versiunea *Celor douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer* conservată în manuscrisul Bu este o copie fragmentară, realizată în nordul Moldovei sau de un copist provenind din nordul Moldovei, cu aproximație între 1780 și începutul sec. al XIX-lea. Este o versiune nouă în raport cu cele cunoscute deja, conservând un text din care a descins, prin intermediar, și cel din versiunea A. Astfel, odată cu această versiune, dosarul textului despre visele tâlcuite de Mamer se îmbogățește cu încă un manuscris, valoros în vederea alcătuirii imaginii de ansamblu privind circulația acestei lucrări.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Pe baza concluziilor la care am ajuns în secțiunea privind localizarea textului, dar și a existenței numeralului ordinal *30-le* în însemnările copistului, am emendat grafiile de tipul: *al 4 vis*, *al 6 vis* etc. adăugând între croșete terminația *-le*, cu *ea* final > *e* (e). Înainte de *b*, în cuvinte ca *сѣрѣѣ*, am transcris consoana nazală prin *m*.

[CELE DOUĂSPREZECE VISE ÎN TĂLCUIREA LUI MAMER]

- [I^r] [...] și bărbatul bătrân va lua muierē⁸⁶ tânără, și muierē bătrână va lua vonicul tânăr. Și muierē fiindu bătrână se va îndrăgi cu alții și-și⁸⁷ vor lăsa feciori<i>. Și într-aceie vreme nu să va afla muierē curată numai cu bărbatul ei, nici⁸⁸ fată curată”.
- Ș<i> iar dzisă⁸⁹ Mamer cătră împăratul: „Al 4<-le> vis cumu-*l* vădzuși?” Împăratul dzisă⁸⁹: „Vădzuiu o oaie bătrână unde rode fân, iar melu/ zbera din tr-însa”. / Și iar dzisă⁸⁹ Mamer: „Când va vini vreme de apoi, ma<ma>-și⁹⁰ va votri fata ca să o mărite. Și să vor votri sor⁹¹ cu sor⁹¹. Și să va culca fratele din casă cu muierē frăține-său ș<i> nu le va fi rușine unu/ de altu/. Și într-aceie vreme⁹² dintr-o mii de muierē niciuna⁹³ nu să va afla curată. Și toate femeile vor fi făr de rușine. Și nici⁸⁸ a 7<-a> fată // nu să va afla curată”.
- Și dzisă⁸⁹ Mamir: „Di al cince vis cumu-*l* vădzuși?” Împăratul dzisă⁸⁹: „Vădzuiu o cățe unde dzăce într-un gunoiu și căței<i> lătra dintr-însa.” Și dzisă⁸⁹ Mamer: „Când va veni vreme de apoi, părintele va învăța pe ficiori<i> sei și-i va certa, iar feciorii nu-*l* vor asculta, ce vor dzice părinților: «Tăceți⁹⁴, că nu știți⁹⁵ ce grăiți⁹⁶, că v-au / trecut minte voastră cu bătrânețele și nu vă pricepeți ce-ți⁹⁷ grăi voi!» Iar părinților le va fi rușini și vor tăce și-i vor lăsa în pace. Deci⁹⁸ vai de fiii aceie necinstind pre părinții săi!”
- Și iar dzisă⁸⁹ Mamer cătră împăratul: „Al 6<-le> vis cum<u>-*l* vădzuși?” Împăratul dzisă⁸⁹: „Vădzuiu mulți preuți ș<i> era întinați⁹⁹ până¹⁰⁰ în grumadzi”.

⁸⁶ Scris: *mѣѣre*. ✧

⁸⁷ Scris: *ѣi*. ✧

⁸⁸ Scris: *ri*; altă lecțiune posibilă: *nice*. ✧

⁸⁹ Scris: *ci*; altă lecțiune posibilă: *dzise*. ✧

⁹⁰ Scris: *mă*. ✧

⁹¹ Scris: *sŃ*; altă lecțiune posibilă: *soră*. ✧

⁹² Sintagma *și într-aceie vreme* este scrisă de două ori. ✧

⁹³ Scris: *ri ѣri*; altă lecțiune posibilă: *niceuna*. ✧

⁹⁴ Scris: *Ńѣѣ*. ✧

⁹⁵ Scris: *vi*. ✧

⁹⁶ Scris: *grbi*. ✧

⁹⁷ Scris: *ѣѣ*. ✧

⁹⁸ Scris: *deŃ*; altă lecțiune posibilă: *dece*. ✧

⁹⁹ Scris: *ăŃi nă*. ✧

¹⁰⁰ Scris: *pŃri*; altă lecțiune posibilă: *până*. ✧

- [III^r] Dzisă⁸⁹ Mamer: „Cându // va vini vreme de apoi, preuți<i> vor învăța oamenii să facă dreptu după legi, iar ei lege nu o vor ține, ce să vor prelesti¹⁰¹ după învățătura și voie dracului. Și vor aduna bogăție multă și sufletul își¹⁰² vor băga în focul nestânsu”.
- [III^v] Și iar dzisă⁸⁹ Mamer: „A 7<-le> vis cumu-l vădzuși¹⁰³?” Împăratul dzisă⁸⁹: „Vădzuiu un cal frumos foarte și ave 2 capete: / unul denainte, altul denapoi. Cu cel denainte păște, iar cu cel denapoi grăie”. Dzisă⁸⁹ Mamer: „Cându va vini vreme de apoi, boierii cei giudecători vor giudeca strâmbu pentru mita. Și nu vor căuta de suflet, iar sufletu<l> va merge în focul nestânsu. Și într-aceie vremi vlădicii vor popi diecii neștiindu // carte pentru lăcomi<a> banilor. Și popi vor fi mulți, ce puțin vor fi destoineci. Și domnii încă vor giudeca strâmbu și de Dumnădzău nu le va fi frică, nici⁸⁸ de oameni rușine”.
- [IV^r] Și iar dzisă Mamer: „Dar a 8<-le> vis cumu-l vădzuși?” Iar împăratul dzisă⁸⁹: „Vădzuiu unde era răsăpit mărgăritariu preste toată lume / și pietri scumpe. Și vădzuiu foc a<r>dzându-l”. Și dzisă⁸⁹ Mamer: „Cându va vini vreme de apoi, toți vor fi pricepuți. Cei bogați vor înșela pre cei săraci și se vor giudeca strâmbu pentru bogăție deși¹⁰⁴ vor perde sufletele. Atunce¹⁰⁵ va fi puțină veselie, multă plângere¹⁰⁶”.
- [IV^v] Și iar dzisă⁸⁹ [...]”

A NEW VERSION OF *THE TWELVE DREAMS*
IN THE INTERPRETATION OF *MAMER*

(Abstract)

In this paper, we present an edition of a new version of an apocalyptic book, *The Twelve Dreams in the Interpretation of Mamer*. By the present study we contribute to the Romanian dossier of this text by bringing to light a previously unknown version, found on the white pages at the end of a primer printed in Iassy between 1755 and 1760. The manuscript was copied in the northern part of the region of Moldova in the last two decades of the 18th century or the beginning of the 19th century. Its importance within the manuscript stemma resides in the fact that it preserves a version which is an intermediary link between the oldest versions of this text and the reworking found in one of the extant manuscripts.

Cuvinte-cheie: cele douăsprezece vise, Mamer, Sahanci, apocalipsă, buvar.

Key words: the twelve dreams, Mamer, Sahanci, apocalypse, primer.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

¹⁰¹ Înainte de acest cuvânt este scris *ține*, și apoi tăiat. ✧

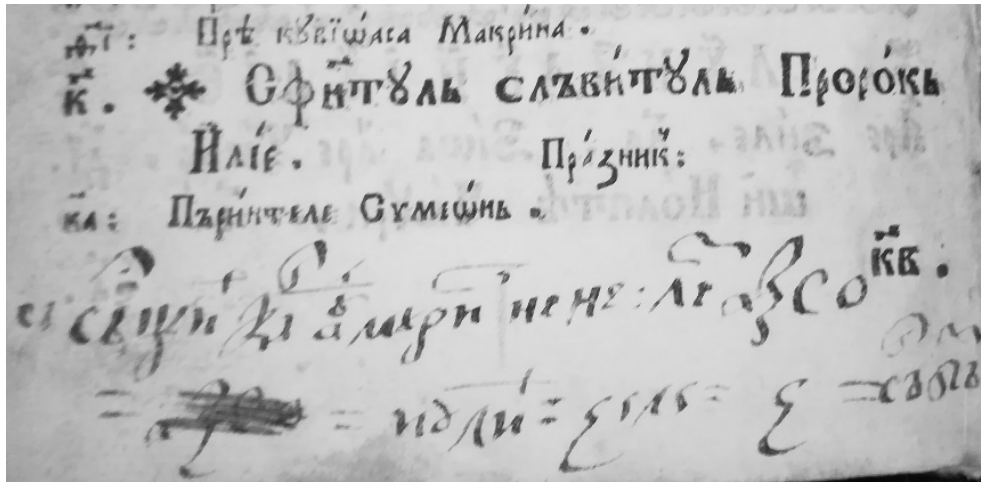
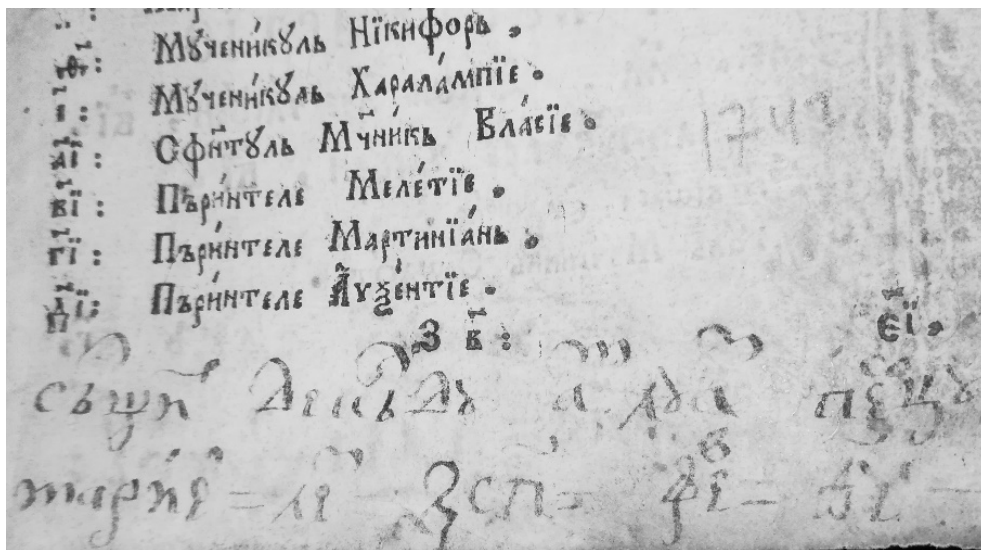
¹⁰² Scris: *ō^b*. ✧

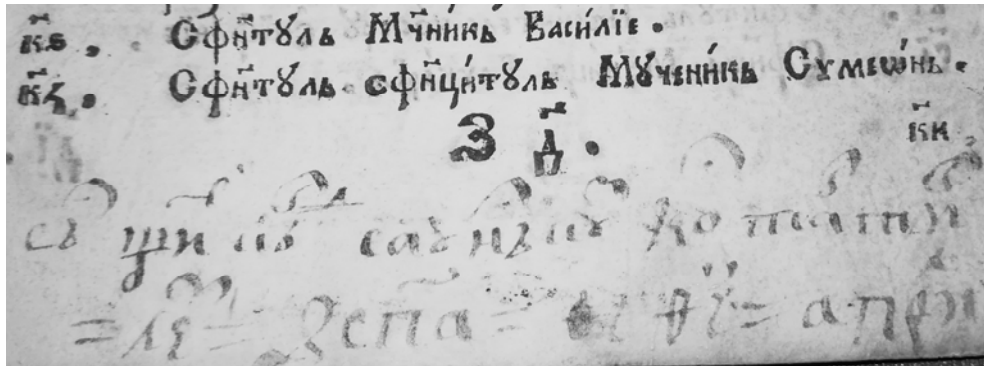
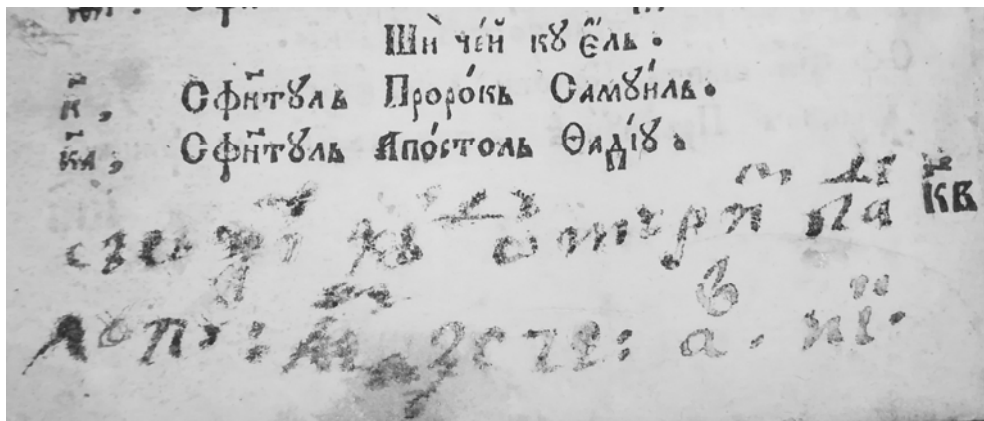
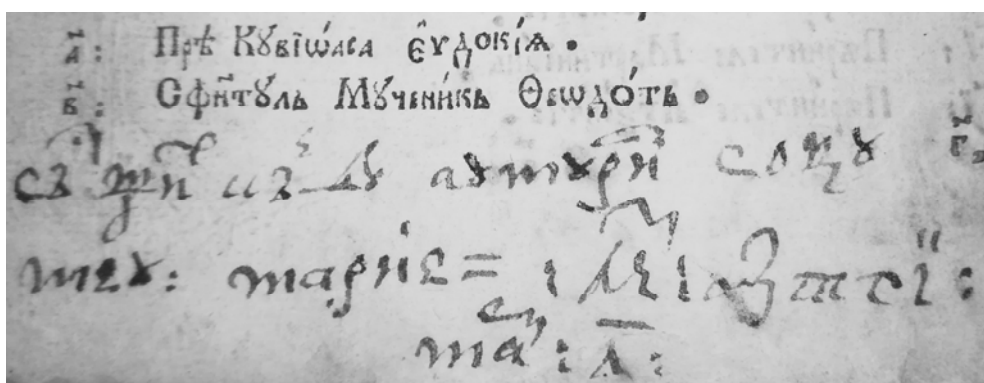
¹⁰³ Scris: *v̄sq̄l^p*. ✧

¹⁰⁴ Scris: *de^p*. ✧

¹⁰⁵ Scris: *ad^pce*. ✧

¹⁰⁶ Scris: *pl̄^pd̄ce* și corectat apoi prin tăierea slovei d.

Fig. 1. Însemnare de la f. 54^v, din anul 1762.Fig. 2. Însemnare de la f. 50^r, din anul 1772.

Fig. 3. Însemnare de la f. 52^r, din anul 1773.Fig. 4. Însemnare de la f. 55^v, din anul 1787.Fig. 5. Însemnare de la f. 50^v, din anul 1805.

шнѣ зѣ татѣ къ вавѣ
 нѣ времѣ вѣлоу тѣ ва
 вѣтѣрѣ фѣта касѣзѣ тѣрѣ
 тѣ шнѣво вѣтѣрѣ со шѣсо
 шнѣсѣва къѣа фѣтѣрѣ
 къѣа: къѣтѣрѣ фѣтѣрѣ
 нѣлѣ вѣфѣ рѣшнѣ шѣтѣ
 аѣтѣ: шнѣтѣрѣ времѣ
 шнѣтѣрѣ времѣ шѣтѣ
 тѣ фѣтѣрѣ нѣѣна нѣсѣ
 вѣаѣлаѣрѣтѣ шнѣтѣ
 фѣтѣрѣ вѣфѣ фѣтѣрѣ
 нѣ шнѣнѣ а: зѣ фѣтѣрѣ

Fig. 6. Fila [I^v] din textul *Celor douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*.

ѸНѸ ѢНАИПѸ АПѸѢНА
 ПО: КѸЗѸ ѢНАИПѸ ПѸЩЕ
 КѸЗѸ ѢНАПО ТРѢЗѸИТ
 АТѢ: КѸѢВАВѢНИ ЕФѢ
 ТѢ: ѢАПО: ОЛОГѸИ ТѢИЩЕ
 ѢЕЗТАОГѸИ: ВОЩЕѢКА: С
 ПРѢОЛѸ: ЛѢПѸѢ МИПА
 ШѸНѸВО КѸТТА: ѢРѢѢ
 ЛѢ: КѸСѢѢМѢѢ ВАТѢЩЕ
 ѢѢОКѸ НѢПѢСѢ МИѢТѢР.
 АЗѢѢ ВРѢТИ ВЛѢИ: ВО
 ПОПИ ѢИѢТИ НѢЩИИѢѢ

Fig. 7. Fila [III^v] din textul *Celor douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*.